

שבת וכשרות בבית המלון

הרב ישי סמואל

ראש כולל הלכה

ראשי פרקים

- א. חימום מאכל עם רוטב בשבת
דין בישול אחר בישול בלח
חימום רוטב קרוש
חימום אוכל עם רוטב נוזלי
חימום על ידי נוכרי דבר לח שהצטנן
הלכה למעשה
- ב. החיוב לבדוק הימצאות דם בביצים
איסור דם בביצים
הלכה למעשה
- ג. שטיפת ירק עלים בשבת
שטיפה כבירה
השריית ירק ושטיפתו מחשש לתולעים
הלכה למעשה

תשובותיו של הרב ישי סמואל המוגשות לפניכם לקוחות מתוך ספרו החדש "שבת וכשרות בבית המלון", שעתידי לראות אור בקרוב אי"ה.
הרב סמואל העומד בראש כולל ההלכה בישיבה, משמש כרב המושב יונתן וכראש מערך הכשרות בגולן.
הספר מאגד תשובות לשאלות רבות שנשאל הרב על ידי משגיחי הכשרות בבתי המלון ועל ידי הציבור הרחב המתארח בהם.
התשובות מנגישות את ההלכה ממקורותיה באופן תמציתי וקריא, ומתאמות לציבור הרחב המעוניין להעמיק בסוגיות אקטואליות אלו.

א. חימום מאכל עם רוטב בשבת

שאלה: האם מותר לחמם מאכלים עם רוטב נוזלי ורוטב קרוש בשבת?

במאכלים רבים המוגשים בשבת בבתי מלון יש רוטב. לפני חימומו עשוי הרוטב להיות קרוש, כמו רוטב בשר ודגים, וכן עשוי הוא להיות נוזלי, כמו רוטב תבשילי ירקות. יש לברר האם מותר לומר לנוכרי לחמם את המאכלים והרוטב, והאם הדין משתנה במצבי הצבירה השונים של הרוטב.

דין בישול אחר בישול בלח

מתוך דברי המשנה במסכת שבת (קמה, ב) למדו הפוסקים את הכלל המרכזי בהלכות בישול בשבת לפיו "אין בישול אחר בישול", ונחלקו הראשונים האם יש לחלק בכלל זה בין מאכל לח למאכל יבש. לדעת רש"י, הרא"ש ור' יונה, וכן על פי פסיקת הטור, בתבשיל לח שהצטנן, אף שהתבשל כל צרכו, יש דין בישול. לעומת זאת, לדעת הרמב"ם (הל' שבת ט, ג), הרשב"א והר"ן אין לחלק בין תבשיל לח לתבשיל יבש, ובשניהם אם בושל כל צרכו שוב אין בו דין בישול.¹

השו"ע (או"ח שיח, ג) פסק במחלוקת זו כדעת הסוברים שיש דין בישול אחר בישול בתבשיל לח, ולכן אסר לחמם כל מאכל לח שהתקרר.

חימום רוטב קרוש

נחלקו הראשונים האם מותר להמיס שומן בחום האש בשבת. הרא"ש בשם ספר התרומה כתב שאסור לחמם פשטידה ליד המדורה, משום שהשומן הקרוש נימוח ונחשב כמוליד בשבת. אם כן, נראה שגם לדעת ספר התרומה אין דין בישול בשומן קרוש, משום שנחשב כיבש, שכן האיסור המוזכר בדבריו אינו קשור כלל לדיני בישול בשבת, אלא לדין נולד. בדין זה מצאנו מחלוקת בין הראשונים בסוגיית

¹ דעה נוספת היא דעת ר' ירוחם (מוזכר בט"ז ס"ק ד), המחלק בתבשיל לח בין מצטמק ויפה לו, שיש בו דין בישול אם נצטנן משום שכוונתו לבישול, ובין מצטמק ורע לו, שאין בו דין בישול אם נצטנן, משום שאין כוונתו לבישול אלא לחימום בלבד.

ריסוק שלג וברד. לדעת רוב הראשונים, אם אינו מרסק את השלג או הברד בידיים אין בדבר איסור כלל. והוא הדין בהמסת שומן, שאם נותן את השומן כנגד המדורה והוא נימוח מעצמו, אין בכך איסור לדעת רוב הראשונים, ואילו לדעת ספר התרומה, אכן יש בדבר איסור נולד.²

השולחן ערוך (שיח, טז) התיר להמיס שומן, וזו לשונו: "מותר ליתן אינפאנדה כנגד האש במקום שהיד סולדת, ואע"פ שהשומן שבה שנקרש חוזר ונימוח". וברמ"א הביא את דעת ספר התרומה: "ויש מחמירין ונהגו להחמיר, מיהו במקום צורך יש לסמוך אסברא ראשונה".

המשנה ברורה (שם ס"ק ק) ביאר את דעת המחבר שהתיר להניח שומן כנגד האש אף על פי שנימוח והופך ללח, שזה מפני שבשעה שמניחו הוא עדיין לא נימוח, ולכן נחשב כיבש. והוסיף (ס"ק קה) שאפילו לדעת המחמירים אם השומן הנימוח אינו יוצא מחוץ למאכל, או שיוצא מעט, הרי זה מותר. לכן התיר לחמם בשבת חתיכת בשר שמן למרות שמקצתו זב, כיוון שהחלק המופשר הוא דבר מועט שאינו חשוב. עוד כתב (ס"ק קו) שאם התנור קר, ומכניס את המאכל לתנור לפני הסקתו, מותר להניח אפילו מאכל עם הרבה שומן. אמנם ציין המ"ב שאין לעשות כן בפני עם הארץ.

למעשה, חימום רוטב קרוש כרוטב הבשר והדגים מותר לדעת המחבר, משום שרוטב זה נחשב כיבש ודינו כדין כל בישול ביבש שאין בו בישול אחר בישול. לדעת הרמ"א, במקרה שיש כמות רוטב גדולה שנמסה, לכתחילה יש להחמיר מדין נולד, ובמקום הצורך מותר כדעת המחבר. ואם מניח את המאכל לפני שנדלק התנור, אף לרמ"א יש להתיר שלא בפני עם הארץ.

2 דעה שלישית ומקילה עוד יותר היא דעת הרמב"ן, שהתיר להמיס שומן אפילו בידיו, משום שסובר ששומן הוא אוכל אפילו כשהוא קרוש, ולכן אין בו כלל דין נולד, ודינו כדין סחיטת פירות שאינם עומדים למשקין.

חימום אוכל עם רוטב נוזלי

במאכלים רבים שמחממים בשבת יש מעט נוזל, ויש לברר באיזו כמות של נוזל מפסיק המאכל להיחשב כמאכל יבש המותר בחימום בשבת, ומתי נחשב כמאכל לח.

השולחן ערוך (שיח, טו) כתב: "דבר שנתבשל כל צרכו והוא יבש שאין בו מרק". מלשונו משמע שאם יש בו אפילו מעט מרק אינו נחשב כיבש, וכן משמע מהמשנה ברורה (ס"ק לב וס"ק לט), וכן מבואר בשו"ע הרב (סעיף יא) שרק מאכל יבש לגמרי נחשב כיבש. מאידך, בספר מנחת כהן (משמרת השבת שער ב, פ"ב) כתב שיש ללכת על פי הרוב, ואם רוב התבשיל יבש, דינו כיבש. האליה רבה (ס"ק יא) הביא את דבריו ונשאר ב"צריך עיון". ה"אגרות משה" (או"ח ד סי' עד, בישול אות ז) פסק לכתחילה להחמיר, והוסיף שבשעת דחק גדול אולי יש להתיר ולהחשיבו כיבש, שהרי הפרי מגדים הביא להלכה את דברי המנחת כהן. הגר"ע יוסף זצ"ל ב"ביע אומר" (ו, מח) פסק להקל, ובספרו "מאור ישראל" כתב להתיר רק ברוטב סמך.

למעשה, קשה לפסוק בשאלה זו. אמנם גם למחמירים יש לאסור לחמם רוטב רק בכמות ניכרת, אבל במאכלים שסיננו מהם את הרוטב לאחר הבישול, ונותרה בהם לחלוחית של שארית רוטב, הביא בספר "אורחות שבת" (א, עמ' תקטז) שהרב וואזנר זצ"ל החשיבו כיבש, וכן הביא בספר "מאור השבת" (ב, סי' ז ס"ק לב) בשם הגרש"ז אויערבך והגר"ש אלישיב זצ"ל להחשיבו כיבש. אם כן, במאכלים שבושלו עם רוטב ומסנן את הרוטב לפני החימום, אף שלאחר החימום זב הרבה רוטב מתוך המאכל, הדבר מותר.

חימום על ידי נוכרי דבר לח שהצטנן

הרמ"א (רנג, ה) כתב שאסור לומר לאינו יהודי לחמם קדרה שהצטננה, ובביאור הלכה (ד"ה "להחם") הביא מחלוקת בדבר, שכן נתינת מאכל מבושל כל צרכו לתנור בשבת אסורה רק מדרבנן, וכן אמירה לנוכרי איסורה מדרבנן, ואם כן, זהו שבות דשבות. מתוך כך פסק בביאור הלכה להקל במקום צורך, והביא שיש מקילים אף במאכל שיש בו מרק אפילו אם נצטנן, וגם כאן פסק להקל אם אין לו עצה אחרת.

הלכה למעשה

בדרך כלל בבתי המלון מחממים את האוכל על ידי נוכרי, שמכניס את התבניות לתנור לפני הפעלתו ע"י טיימר. לכן לכתחילה יש לסננו לפני שבת כדי למעט את הרוטב, ואם סיננו ונשאר קצת רוטב על גבי המאכל ובתוכו, מותר לחממו. אולם במקום צורך, כגון מאכל שללא רוטב יתייבש ולא יהיה ראוי לאכילה, מותר לחמם אף מאכל שיש בו רוטב מבושל כל צרכו שהתקרר. וכיוון שמדובר בהכנסה לתנור שאינו עובד, והפעלתו נעשית באמצעות שעון שבת בדרך של גרמא, ייתכן שיש להקל אף בכל צורך.

ב. החיוב לבדוק הימצאות דם בביצים

שאלה: האם יש להקפיד על בדיקת דם בביצים במטבח בית המלון?

במטבחים בבתי מלון משתמשים בכל יום במאות ביצים לצורכי אפיה ובישול. יש לדון האם יש להורות לעובדי המטבח לבדוק הימצאות דם בכל ביצה בנפרד, או שמא ניתן להתיר לשובור ביצים רבות לתוך כלי אחד, ורק אם ימצא דם יסלקו אותו. שאלה זו מתעוררת גם לגבי עמדת הכנת החביתות בחדר האוכל. האם הטבח המטגן ביצים לפני האורחים חייב לפתוח כל ביצה לקערה לפני שמניחה על גבי משטח הטיגון?

איסור דם בביצים

דם הנמצא בביצים לא נאסר משום איסור אכילת דם, אלא משום שדם זה מעיד על תחילת הירקמות אפרוח בביצה. כיוון שכך, אם נמצא דם בביצה שידוע שאינה מופרית, כיוון שלא היה תרנגול זכר בלול, מעיקר הדין מותר לאכול את הביצה. וכך נאמר בגמרא במסכת חולין (סד, ב): "ת"ר: ביצים מוזרות (רש"י: שאינן של זכר ואין אפרוח נקלט בהם לעולם) - נפש היפה תאכלם. נמצא עליה קורט דם - זורק את הדם ואוכל את השאר".

הגמרא אומרת שאף אם התרנגולת דגרה על הביצה ונמצא עליה מעט דם, הביצה מותרת הואיל ואין הביצה מופרית, וידוע שלא עתיד להתפתח ממנה אפרוח. האחרונים דנו בשאלה כמה זמן צריכה התרנגולת להיות מופרדת מהתרנגול, כדי שלא יהיה חשש לריקום אפרוח. למעשה כיום כל התרנגולות המטילות סגורות

בלול ללא תרנגולים זכרים, ואין כל חשש כלל לביצים מופרות. כך פסק הרשב"א ב"תורת הבית הארוך" (פה, ב):

במה דברים אמורים (שדם ביצים אסור) בביצה הראויה לגדל אפרוח, ויש לחוש לדם שבה משום ריקום אפרוח, אבל בביצה דספנא מארעא לעולם מותרת, וזורק את הדם ואוכל את השאר, שכל שלא נוצרה מזכר אינה מגדלת אפרוח ואין כאן חשש דם ריקום של אפרוח, אלא דם של ביצים הוא ומותר. והיינו דתני בברייתא ביצים מוזרות נפש היפה תאכלם, וכן פרש"י, ועיקר.

הראשונים כינו דם הנמצא בביצה שאינה מופרת כ"ספנא מארעא", כלומר - חימום הקרקע. התרנגולת מדמה הפריה מתרנגול, וכתוצאה מכך מופיע דם בתוך הביצה. אמנם דם זה אינו נאסר כלל, לא מדין איסור אכילת דם ואף לא מחשש ריקום אפרוח. ואף על פי כן כתבו הפוסקים שצריך לזרוק את הדם מדין "בל תשקצו", ואילו את שאר הביצה ניתן לאכול.

כך פסק בשולחן ערוך (יו"ד סו, ז): "ביצים המוזרות (פירוש שנפסדו ונעשו כעין מטווה) אפילו ישבה התרנגולת עליהם ימים הרבה, מותר לאכלם, ובלבד שיזרוק הדם".

השו"ע כתב שאפילו אם ישבה התרנגולת על הביצה ימים רבים מותר לאוכלה, אמנם ב"בן איש חי" (ש"ב פרשת תזריע טהרות, ז) הביא דעה הסוברת שאם התרנגולת דגרה על הביצים במשך שלושה ימים, הביצה נאסרה. מחשש זה בעירו של הבן איש חי לא היו אוכלים ביצה שנמצא בה דם. בש"ך (ס"ק טו) הוזכר חשש זה בשם "שיבולי הלקט", אך הש"ך דחה את הדברים, מפני שחשש זה נראה מנוגד לדברי הראשונים, שביארו שהיתר הגמרא הוא אפילו כשהתרנגולת דגרה על הביצה ימים רבים. למעשה, כיום גם חשש זה כלל לא מצוי משום שהביצים מופרות מהתרנגולות מיד לאחר ההטלה.³ וכן פסק הרב עובדיה יוסף בשו"ת "יחווה דעת" (ג, נז ד"ה "תשובה"):

הנה ידוע שהתרנגולות המטילות את הביצים המשווקות אצלינו, סגורות ומסוגרות בלולים מבלי לתת להן לצאת ולבוא כלל, ואין במחיצתן שום תרנגול זכר, ולכן אין

³ ב"אגרות משה" (יו"ד א, לו) דן במקרה שיש מיעוט ביצים מופרות, ופסק שאע"פ שניתן לסמוך על רוב, כיוון שיש מיעוט שבאים מזכר, למעשה צריך לבדוק את הביצים, מפני שאין הפסד בדבר. אבל כיום, אפילו מיעוט זה אינו קיים כלל, ולכן גם לשיטתו נראה שלא צריך לבדוק.

ביצים אלה מסוגלות להוציא מהן אפרוח על ידי דגירת תרנגולת, וביצה שנמצא בה דם, זורק את הדם ואוכל את הביצה. ואפילו אם המצא ימצא איזה משק או קיבוץ, שאינו מקפיד על הימצאותם של תרנגולים זכרים עם התרנגולות המטילות, ונמצא שהביצים המשווקות מאותו משק ראויות לגדל אפרוחים, ויש לחוש בהן לאיסור דם, אולם מכל מקום הרי הלכה רווחת בידינו כל דפריש מרובא פריש, והואיל והרוב הגדול של המשקים והקיבוצים מקפידים על כך, אין לחוש למיעוט. ומכל שכן כאן שאלה שאין מקפידים הם מיעוטא דמיעוטא, וזה ברור.

הלכה למעשה

כיום אין שום חיוב לבדוק הימצאות דם בביצים. לכן, ניתן לפתוח מספר ביצים לתוך קערה ללא בדיקה קודמת של כל ביצה בנפרד בכוס זכוכית וכדומה, ואם בכל זאת ימצא דם בקערה, יש להוציאו משום "בל תשקצו". בדומה לכך, אין כל חיוב על עובד בית המלון העומד בחדר האוכל ומכין את החביתות לאורחים לבדוק את הביצים לפני הנחתן על משטח הטיגון. ואם יראה דם יסלקו, ושאר הביצה מותרת ואין לחשוש לכשרות משטח הטיגון.

ג. שטיפת ירק עלים בשבת

שאלה: באיזה אופן ניתן לנקות בשבת ירקות עלים החשודים כנגועים בתולעים?

לשם הכנת סלטים בשבת יש לשטוף את ירקות העלים מהלכלוך הדבוק בהם, ומחשש לתולעים. לשם כך מכניסים את הירק למיכל מים עם חומר ניקוי לדקות אחדות, ולאחר מכן שוטפים את הירק מתחת לזרם מים. יש לברר האם ניקוי זה מותר בשבת. את התשובה יש לחלק לשני חלקים. ראשית, יש לברר האם בשטיפת הירק יש איסור ברירה. שנית, יש לברר האם יש חשש לאיסור נטילת נשמה בהשריה ובשטיפה שמטרתן להסיר החרקים.

שטיפה כברירה

המשנה במסכת שבת (קמ, א) אומרת: "אין שולין את הכרשינין", ומבאר רש"י שהכוונה היא להצפת הכרשינין בכלי מלא מים, כדי לברור מהן את הפסולת. כלומר, המשנה אוסרת לברור את הכרשינין באמצעות שרייה במים, הגורמת להפרדת הפסולת מהאוכל.

נחלקו האחרונים האם ברירה על ידי מים אסורה מדאורייתא. לדעת הביאור הלכה (שיט, ד"ה "דהוה לה כבורר") ברירה באמצעות מים הרי היא ככל ברירה, ואסורה מדאורייתא. כך למד מדברי רבן גמליאל במשנה במסכת ביצה (יד, ב): "הבורר קטניות ביום טוב... רבן גמליאל אומר: אף מדיח ושולה". לדעת ה"אגלי טל" ו"שביתת השבת" (סימן שיט, כז ובבא"ר ס"ק נ) ברירה על ידי מים אסורה מדרבנן וכן פסק ה"לוית חן" (סי' נב).

השולחן ערוך (או"ח שיט, ח) פסק כדברי הביאור הלכה, ואסר לברור על ידי מים, ומתוך דבריו למד המשנה ברורה (ס"ק כט) שאסור לשטוף ירקות כדי להסיר מעליהם אבק ועפר. בשמירת שבת כהלכתה (פרק ג, כב והערה מט) חילק בין פירות שהעפר מעורב בהם, ובין פירות שהעפר דבוק בהם.⁴ לשיטתו, השריית פירות במים על מנת לברור פסולת המעורבת בפירות, וכן שטיפה תחת זרם מים המשמשים ככלי ברירה למטרה זו, הן פעולות אסורות. אבל כשהפסולת דבוקה על גבי הפרי, מותר לשטפו במים סמוך לאכילתם, כדין קילוף פירות סמוך לאכילה, וכך פסק גם ב"אגרות משה" (או"ח א, קכ). ב"שבולי הלקט" ו"ברית עולם" כתבו שגם בשטיפת הפסולת הדבוקה תחת זרם מים יש איסור בורר, אך אם שוטף את הפרי סמוך לסעודתו - מותר, כדין קילוף ירקות סמוך לסעודה. ויש שהחמיר גם בזה (מנחת יצחק ה, לח).

למעשה, בימינו, כיוון שכל הפירות ראויים לאכילה גם ללא שטיפה, והשטיפה נועדה רק לתוספת נקיות, לכל הדעות מותר לשוטפם ואין בזה כלל איסור בורר, גם אם עושה זאת שלא לשימוש מידי.

השריית ירק ושטיפתו מחשש לתולעים

ירק שיש בו תולעים באופן וודאי, אסור להשרות אותו במי מלח או במי סבון, משום שהדבר גורם למותם של התולעים, וכן פסק ב"שמירת שבת כהלכתה" (ג, מ). אולם, ירק שמוחזק שאין בו תולעים, אין איסור בהשרייתו במי מלח או במי

4 בהערה שם מביא בשם הגרשו"א זצ"ל מספר ראיות לחלוקה הנזכרת: א. ממה שמותר להדיח כלים בשבת; ב. מפסק ההלכה שמתיר קניבת ירק ביו"כ, ויש אומרים שקניבה זו שטיפה; ג. בסימן שיח התירו להדיח דג מלוח במים קרים ד. התירו להדיח בשר מהדם שעליו, ונראה לומר שכל ניקוי דבר אינו נקרא בשם בורר אלא ניקוי.

סבון, מפני שהשרייה זו נועדה רק לצורך ניקיון נוסף, ומעיקר הדין מותר לאוכלו אף בלא ההשרייה.

אם כן, בירקות עלים המוחזקים כנקיים מתולעים, לכתחילה יש לשוטפם היטב מתחת לברז ולא להשרותם. ואף אם יש על גביהם תולעים אין בזה פסיק רישא,⁵ שהרי לא בכל העלים יש תולעים, ואפילו אם ישנם, אין זה וודאי שימותו באותה שטיפה, וייתכן שהתולעים כבר מתים לפני השטיפה. כמו כן, ברור שכל כוונתו רק לסלק את התולעים ולא להורגם.

הלכה למעשה

לכתחילה רצוי לדאוג לניקוי הירק לפני שבת, אולם אם יש צורך לשטוף ירק בשבת הדבר מותר, כיוון שעל ידי השטיפה אינו בורר את הפסולת המעורבת בירק, אלא רק מנקה אותו ומכשירו לאכילה. כמו כן, ניתן אף להשרות את העלים במי סבון או במי מלח על מנת לנתק את אחיזת התולעים בעלה ולשטוף מתחת לברז, ואין צריך לחשוש לנטילת נשמה.

⁵ וכן שטיפה להסרת זבובונים בחסה, אינה על מנת להמיתם. בדרך כלל הזבובונים כבר מתים, והשטיפה נועדה רק להסירם מבין קפלי העלים קודם קציצת החסה ואכילתה. כמו כן כלל לא ברור שיש בהריגת תולעי הירקות איסור דאורייתא, משום שיתכן שהם דומים לכינים, שאמרו חז"ל שאינם פרים ורבים ואין איסור להמיתם, וכבר דנו בזה באחרונים.